

## ԱՇՆԱՆ ՏԵՐԵԻՆԵՐՈՒ ՊԷՍ

- Եկո՛ւր, - ըսաւ Հերրի, - այս կողմերը կայ իտալական փոքրիկ ճաշարան մը, որ կը կոչուի Սորենթօ եւ կը յիշեցնէ Նափոլիի ծովեզերեայ թրաթորիաները: Հոն ամէն ինչ հարազատ է՝ ուտելիքը, ըմպելիքը եւ երաժշտութիւնը: Եթէ այցելած ես Իտալիա, անպայման պիտի սիրես այս անկիւնը, որ կը յիշեցնէ Ամալֆիի ցից ծովափը:

Դէպի հիւսիս, Սանթա Մոնիֆա պողոտան կը հետեւէր ծովեզերքին եւ կը միանար նեղ ֆորնիշի մը, որ կը յիշեցնէր ձունիէն Թրիփոլիի ճամբան՝ մէկ կողմէն ցից բարձունք մը եւ միւս կողմէն ցից ապառաժ մը, որուն կը բախէին ովկիանոսին ալիքները: Սորենթօ ճաշարանը նստած էր ծովուն կողմը երկարող պատշգամի մը վրայ: Արմէն օտար չգգաց, կը կարծէր գտնուիլ Պէյրութի Աղաւնիներու ֆարայրին առջեւ, քայց դիմացը տարածուողը Սէն Ժորժի ծովախորշը չէր, այլ՝ Մալիպուի ծովածոցը:

Խաղաղականը իրենց առջեւ կը տարածէր իր անծայրածիր անդաստանը: Անոր ջուրերուն վրայ, վերի բարձունքէն, ամբան պայծառ օրերուն, կը տեսնուին կղզիներ. Սանթա Գաթալինա, Սան Գլեմբենթէ, Սան Նիգոլաս, իսկ դէպի հիւսիս՝ Սանթա Գրուզ, Սանթա Ռոսա, Սան Միկէլ:

Արմէն ինքզինքը կը կարծէր Միգենայի հրուանդանին վրայ, ուրկէ կը տեսնուէին այդ առասպելական կղզիները՝ Գափրի, Իսֆիա, Փրիչիտա, որոնք ներշնչած էին մեծ ու պզտիկ բանաստեղծներ:

Ճաշարանապետը անձամբ դիմաւորեց նոր յաճախողները: Հերրի եւ ինք բարեկամներ դարձած էին:

- Ժի՛շդ ժամանակին եկաք, - ըսաւ ձորնիօ, որ միջին տարիքով՝ միջահասակ մարդ մըն էր, - ձեր սեղանը քիչ առաջ պարպուեցաւ:

Արմէն եւ Հերրի տեղ առին սեղանին առջեւ, որ կը գտնուէր պատշգամին անկիւնը եւ երկու կողմէ կ'իշխէր ջուրերուն վրայ:

Սպասեակը չհեռացած, Հերրի, առանց ճաշացանկին վրայ նայելու՝ ապսպրեց ըմպելին եւ կերակուրները:

Օրուան գլխաւոր դէպքը Չեյնենըր անջրպետանաւուն պատահած զարհուրելի արկածն էր եւ անոր մէջ տեղ առած եօթը աստղանաւորներուն ողբերգական մահը:

- Կը կարծե՞ս որ այս արկածը վերջ մը պիտի դնէ մարդոց խիզախումներուն, - հարցուց Արմէն:

- Ի՞նչ է քու կարծիքդ:

- Եթէ նկատի առնեմք դարուս կէսէն ի վեր մարդկութեան արձանագրած յառաջդիմութիւնը գիտական մարզի մէջ, անջրպետը նուաճելու ծրագիրները ո՛չ միայն պիտի շարունակուին, այլեւ պիտի զարգանան: Պրոմէթէոսէն ի վեր, մարդ արարածը կը հետապնդէ գերմարդկային երազ մը՝ նուաճելու համար անկարելին:

- Այդպէս կը թուի ըլլալ: Ես կը կարծեմ, որ մարդը կ'աշխատի, կը տֆնի ո՛չ թէ երազ մը իրականացնելու, այլ՝ ժամանակը սպաննելու: Ներկայ մարդկութիւնը բռնուած է մահուան մղձաւանջէն: Վաղը ֆաղափ իջի՞ր եւ նայէ անցորդներու աչքերուն մէջ: Հոն պիտի տեսնես միայն անձկութիւն եւ վախ: Անոնց դէմքին վրայ կը կարդաս միայն ծուղակը ինկած անասունի մը արտայայտութիւնը: Կարծես Մահը թեւանցուկ կը ֆալէ անոնց իւրաքանչիւրին

հետ: Ինչպէ՞ս ձերբազատուիլ Մահուան այս սոսկալի մտերմութենէն: Մէկ միջոց կայ միայն. անտեսել մահուան ներկայութիւնը եւ նայիլ հեռունքը կամ տարբեր ուղղութեամբ՝ դէպի աստղերը կամ միւս մայթին կողմի լուսայորդ ցուցափեղկերուն, որոնց առջեւէն կ'անցնին իշխանուհիներու պէս զարդարուած կիներ, կամ պերճադիմներու պէս գրգռիչ պարմանուհիներ: Մահուան մղձաւանջէն ազատելու համար կը բաւէ հետապնդել դիւրամատչելի երազներ եւ դիմել արուեստական այն դրախտներուն, որոնց դրան բանալին կը կոչուի Դրամ: Ժամանակին կ'ըսէին. վերը Աստուած, վարը՝ դրամ: Հիմա կ'ըսեն. վարը դրամ, վերը ոչի՛նչ: Մի՛ մոռնար, որ Աստուածորդին վաճառուեցաւ երեսուն արծաթի: Երկրային հաճոյքները անմիջական են ու մատչելի բոլորին: Ո՞վ չ'ուզեր ունենալ հանգստաւէտ բնակարան, ճոխ սեղան եւ գեղեցիկ կին: Նայէ՛ շուրջդ եւ պիտի տեսնես, որ յետին աւագակը, եթէ նոյնիսկ աւելի տգեղ է, քան Քաղիմոտոն կամ Թրիպուլէն, կրնայ վայելել կեանքի բոլոր բարիքները եւ ունենալ աշխարհի ամէնէն գեղեցիկ կիները, եթէ դրամ ունի:

- Դրամը սատանային մեծագոյն գիւտն է, որուն շնորհիւ կը տիրապետէ աշխարհին վրայ: Դրամին տիրանալու համար ի՛նչ ահաւոր ոճիրներ կը գործուին, ի՛նչ կեանքներ կը փնանան: Մատղաշ աղջիկներ կը վաճառեն իրենց մարմինը, երիտասարդներ իրենց ծնողքին խնայողութիւնները կը մսխեն կանաչ սեղաններու շուրջ, պաշտօնեաներ թշնամիին կը ծախեն իրենց երկրին պետական եւ զինուորական գաղտնիքները: Դրամը դադրած է միջոց մը ըլլալէ եւ դարձած է գերագոյն նպատակ: Ժամանակին մարդիկ իրենց հոգին գրաւի կը դնէին Խաւարի Իշխանին՝ քանի մը տարի երիտասարդանալու համար, այսօր

մարդիկ կը ծախեն իրենց հաւատքը, պատիւը, ազգութիւնը եւ սրբութիւնները՝ դրամ դիզելու համար: Այդ դրամը՝ որ հարուստները կը մսխեն, հազար հնարքներով, սուտերով եւ խաբէութիւններով, աղփատներուն ձեռքէն խլուած հացի արդար բաժինն է: Հարստութիւնը կը սպաննէ մարդու հոգին:

- Ի՞նչ կը հասկնաս հոգի ըսելով:

- Հոգին ներքին ուժ մըն է, որ մարդուն մէջ կը ստեղծէ ժամանակին եւ միջոցին մէջ տարածուելու, ըսեմք՝ անմահանալու ձգտումը:

- Այո՛, կը հաւատամ այդ ուժին:

- Վերցո՛ւր այդ ձգտումը, ջնջէ՛ այդ ուժը մարդուն մէջ եւ կ'ունենաս երկոտանի անասուն մը, որ կապիկէն շատ քիչ կը տարբերի:

- Ապա միտքը, իմացականութիւնը:

- Առանց հոգիի՝ միտքը պիտի ըլլար անասնական բնագոյն մէկ նրբացած տեսակը, հաղորդակցութեան կապ մը իր եւ անմիջական շրջապատին միջեւ: Առանց հոգիի՝ մարդ պիտի չմտածէր իր սկիզբին եւ վախճանին մասին, անդեմականին եւ յաւիտեանականութեան մասին: Պիտի չգրադէր փիլիսոփայութեամբ եւ գիտութեամբ, պիտի չստեղծէր գրական եւ գեղարուեստական գլուխգործոցներ:

- Նայէ՛ շուրջդ եւ տես, միլիաոներ հաշուող մարդկութեան մէջ քանի՞ հոգի կը լրացնեն քու սահմանումդ: Ի՞նչ անուն պէտք է տալ մնացեալներուն:

- Ես գանձնք կը կոչեմ մարդակերպ: Մարդոց մեծամասնութիւնը կը ծնի առանց հոգիի: Ուրիշներուն մէջ հոգին մեռած է կամ մահափունի մէջ է: Հետեւաբար անոնց միտքը վերածուած է անասնական բնագոյն, որ գիրենք կը մղէ անմարդկային արարքներու:

- Զե՞ս կարծեր, որ վճիռդ շատ ծանր է ու անարդար:

- Ես վնիռ չեմ արձակեր, այլ կը նկատեմ: Ուրիշ ձեռով չեմ կրնար բացատրել աշխարհի անհեթեթությունները:

- Յոռետեսությունը արդար մօտեցում մը չէ՝ աշխարհի բաները բացատրելու համար: Դո՛ւն, որ փիլիսոփայութեան մասին կը խօսիս, պէտք է յիշես Մեծն Լայպնիցի այն տեսությունը, թէ «Մեր աշխարհը կարելի աշխարհներուն լաւագոյնն է»:

- Լայպնից կ'ապրէր ժէ դարուն, երբ տակաւին կը հաւատային մարդուն արժանապատուութեան, անոր ազնուացման եւ յառաջդիմութեան: Եթէ Լայպնից ապրէր մեր օրերուն, ան պիտի ըլլար նոր Շոփենհաուերը մը:

- Կ'ուզե՞ս որ բեզի բուեմ մեզի ժամանակակից հարիւրաւոր Լայպնիցներ, համբաւի եւ գիտութեան տէր մարդիկ, որոնք կը փառաբանեն մարդը եւ անոր զարգացուցած քաղաքակրթութիւնը:

- Ի՛նչ աշխարհ, ի՛նչ քաղաքակրթութիւն, ուր՝ տեղ չկայ պարկեշտ մարդոց համար, ուր կ'ոտնակոխուին չփառները եւ համեստները, ուր կը բռնաբարուին փոքր ժողովուրդներուն արդար իրաւունքները: Թո՛ղ այլեւս լռեն մեծ ու պզտիկ փերեզակները, որոնք միջազգային բեմերէն կը բարբառին ազգերու ինքնորոշման եւ մարդկային իրաւունքներու մասին: Թո՛ղ վերջնականապէս ոչնչանայ կեղծիքի այն վարագոյրը, որուն ետեւը կը սարփուին սուտի եւ մահուան սադայէլական գաւեշտները:

- Ես համաձայն եմ ըսածներուդ, բայց գիտեմ, որ ո՛չ մէկ ուժ կրնայ փանդել մամոնայի ամրակուռ բերդը եւ վերջ դնել փերեզակներու հիմնած դրութեան: Պէտք է համակերպիլ կամ անձնասպան ըլլալ:

Կամ պայքարիլ՝ առանց

խտրութիւն դնելու միջոցներու միջեւ: Մէկ խօսքով՝ բռնամիտն դէմ գործածել անոր գէնները, անոր ռազմավարութիւնը...

Լոյսի փունջեր կը ծփային ուկրաինական վրայ ու կը զարդարէին գիշերուան փէշերը: «Թոռնա ա Սոռիէնթօ» թաւշային եւ կարօտաբաղձ մեղեդին կը սփռուէր ջուրերուն վրայ, բայց այս ծովը Միջերկրականը չէր եւ դիմացի կողմերը չէին կոչուեր Իսփա կամ Գափրի:

- Մե՛նք՝ հայերս, - ըսաւ Հերրի, - վաչկատուն եւ նստակեաց ցեղախումբերու խառնուրդ մըն ենք, այդ պատճառով, հակառակ մեր թիւին, չենք ունեցած մեծ ոստաններ, ինչպէս Նիւուէ, Բաբելոն, Անտիոք կամ Տիգրոն: Ու գաղթած ենք ըստ բախտի եւ ըստ կարելիութեանց՝ ֆանի մը հազար այստեղ, ֆանի մը հարիւր այնտեղ: Ո՞ւր են այսօր Լեհաստանի հայերը, ո՞ւր են Հնդկաստանի, Պուկարիոյ եւ Ռումանիոյ հայերը: Եւ ի՞նչ կ'ընեն մեր ղեկավարները այս ազգակործան յորձանքին առաջը առնելու համար. գրեթէ ոչի՛նչ: Մեր ղեկավարները միշտ ուշ մնացած են եւ փոխանակ կանխելու եւ առաջնորդելու զանգուածը՝ հետեւած են անոր:

- Իրաւունք ունիս, հայ ժողովուրդը միշտ նմանած է ոչխարներու հօտի մը, որուն հովիւը կը ֆնանայ եւ երբ արթննայ՝ կը վազէ հօտին ետեւէն: Բայց արդէն հօտը ցրուած ու կորսուած կ'ըլլայ: Միջին-Արեւելքի վերջին դէպքերը այս փերուն վրայ հարիւր հազարաւոր հայեր նետելով կասեցուցին կորստեան եւ ձուլման հոլովոյթը, բայց ֆանի՞ տարուան համար: Այդ նորեկները երբեմն շատ աւելի արագ կը ձուլուին, քան հինէն եկածները: Անոնք մեծ փութկոտութեամբ եւ մեծ հանոյքով կը հրաժարին իրենց անցեալէն եւ ինքնութենէն, ծիծաղելով հայ մնալու մեր յամառութեան վրայ:

- Բայց այն ատեն, ի՞նչ պիտի ըսենք այն միլիոնավոր նահատակներուն, որոնք կը սպասեն, որ իրենց զաւակները «դայիմ պահեն իրենց հաւատքը» եւ արժեւորեն իրենց արիւնով գրուած կտակը: Ինչո՞ւ մեռան անոնք, եթէ մենք այժմ դիւրութեամբ պիտի դժէիմք մեր ուխտը: Ինչո՞ւ այսպանել այն հայերը, որոնք արհաւիրքի օրերուն կրօնափոխ եղան՝ փրկելու համար իրենց կեանքը եւ ինչքերը: Այսօր արհաւիրք չկայ, կեանք եւ ինչքեր փրկելու հարց չկայ, բայց հայութիւնը նահանջի մէջ է եւ եթէ այսպէս շարունակուի, քանի մը տարիէն հայերէնը պիտի դառնայ մեռած լեզու մը եւ հայերէն կարդալու համար պէտք պիտի ըլլայ դիմել գերեզմանաբերուն:

Ով կ'իւրացնէ իսրայէլ էր՝ մարգագետնի մը պէս, որուն ծաղիկները լոյսի փունջեր էին, իսկ քաղաքը դարձած էր լոյսերու ովկիանոս մը, որուն բոցավառումը կը խափանէր երկինքի աստղերը:

- Գիտե՞ս որ ամբողջ աշխարհը հիացումով կ'արտասանէ այս քաղաքին եւ այս նահանգին անունը եւ կը նախանձի անոր բնակիչներուն, - ըսաւ Հերրի:

- Մեր պարագան տարբեր է: Եթէ աշխարհին համար այս նահանգը կը ներկայացնէ երազային էլտորատոն, կորսուած դրախտը, մեզի համար ան կը նշանակէ «վերջին հանգրուանը»:

Հերրի չպատասխանեց: Իր քարեկամին անձկութիւնը սկսած էր գինք ալ վարակել: Մէկ ումպով պարպեց գինիի բաժակը:

Ճաշարանը գրեթէ ամայացած է: Հերրի ապսպրեց նոր շիշ մը:

- Ճիօրնիօ՛, ըսաւ Հերրի, - գինիդ պատուական է, բայց մեզի տխրութիւն պատճառեց:

- Ձեր խօսակցութիւնը չհասկցայ, բայց գիտեմ, որ հայերէն է: Երբ երկու հայեր իմ քովի գան, կը խօսին իրենց

հայրենիքի մասին: Մի՛ մոռնա՛, որ գինին ձեր ազգային ըմպելիքն է եւ ձեր մէջ կարօտ կ'արթնցնէ: Ճիշդ է, որ այս գինին իտալական է: Եթէ խմած ըլլայի՛ք ֆրանսական, սպանական կամ նոյնիսկ ամերիկեան գինի, արդիւնքը նոյնը պիտի ըլլար, որովհետեւ աշխարհի բոլոր գինիները ձեր հողէն բան մը կը պարունակեն: Խաղողին հայրենիքը Հայաստանն է: Նոյն Նահապետ, երբ դուրս ելաւ տապանէն, գինին պատրաստեց այդ հայկական խաղողէն:

- Ուրեմն խմե՛նք Հայաստանի եւ բոլոր հայրենիքներու կենացը: Խմե՛նք կենացը այն բոլոր մարդոց, որոնք կ'ապրին իրենց հայրենիքէն հեռու եւ խմե՛նք կենացը այն բոլոր հայերուն, որոնք Արարատ մը կը պահեն իրենց սրտին մէջ:

Խմեցին:

- Ճիօրնիօ՛, գիտեմ որ գիշերը քաւական յառաջացած է, եւ դուն ալ հանգիստի պէտք ունիս: Կը խնդրեմ, որ այդ իտալական գեղեցիկ երգերէն ետք, քանի մը հայկական երգ ունկնդրեմք:

Ու Հերրի, գրպանէն հանելով քաւէք մը, տուաւ նաշարանապետին, որպէս զի զայն գետեղէ ձայնասփիւռ մեքենային մէջ:

Արմէն՝ զարմացած, կը նայէր քարեկամի երեսին:

- Ջարմանալի բան չկայ, - ըսաւ Հերրի ժպտելով, - այս քաւէքը միշտ հետս կը պտտեմք: Սայաթ-Նովայի երգերն են: Ո՞ր մէկ հայը չի սիրեր Սայաթ-Նովան, ո՞ր մէկ հայը «Հայր մեր» մը չ'ըսեր քննալէ առաջ:

Ու աշխարհի մեծագոյն ովկիանոսի փին հնչեց երկու դար առաջ եկեղեցիի մը մէջ նահատակուած հայ աշուղին երգը.

«Դուն էլ գլխէն իմաստուն իս»...

ՆՈՒՊԱՐ ԶԱՐԻՈՒՏԵԱՆ